

Володимир С. Михайлов¹, Валентина В. Єфімова², Валентина В. Неділько³
СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ЦИКЛІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Циклічність є універсальною та загальною формою руху усіх економічних і соціальних процесів незалежно від того, на яких рівнях економіки та соціуму вони відбуваються. Циклічність – це також прояв одного з механізмів ринкової саморегуляції.

Метою статті є критичний огляд основних концепцій, що характеризують циклічний розвиток соціально-економічних систем на макрорівні та акцентуація методологічного бачення на зміні траєкторій їх розвитку під впливом непередбачуваних факторів глобального масштабу (природні катаклізми, посухи, епідемії та голодне, – війни), в першу чергу, на прикладі сучасної України.

В роботі із позицій міждисциплінарного підходу критично розглянуто і проаналізовано основні типи циклічності, які характеризують різні види соціально-економічної динаміки. Основну увагу приділено проблематиці порушення «природної циклічності» внаслідок дії факторів надзвичайного характеру.

У статті зроблено висновок, що системні науково-обґрунтовані заходи відповідної спрямованості і змісту можуть, із застосуванням різноаспектної методології і практики, сприяти відновленню національної економіки у воєнні та повосенні часи, а у світоглядно-методологічному та практичному сенсі повернутись до процесів «природної циклічності» розвитку різних сфер соціально-економічного буття в Україні. В цих умовах адекватне оцінювання сутності стадій чи фаз розвитку за ключовими показниками національної соціально-економічної системи, на яких вона перебуває в даний проміжок часу, сприятиме розробці ефективних управлінських рішень, створенню більш дієвих прогностичних моделей щодо передбачення розвитку цих систем на перспективу, запровадженню за потреби антициклічного регулювання.

Ключові слова: соціально-економічні цикли, міждисциплінарність, порушення циклічності, війни.

Рис. 2. Літ. 20.

DOI: 10.32752/1993-6788-2023-1-264-59-68

Volodymyr S. Mykhailov, Valentyna V. Yefimova, Valentyna V. Nadiiko
MODERN INTERPRETATION OF SOCIO-ECONOMIC CYCLES:
METHODOLOGICAL ASPECTS

Cyclicity is a universal and general form of movement of all economic and social processes, regardless of the levels of the economy and society at which they occur. Cyclicity is also a manifestation of one of the mechanisms of market self-regulation.

The purpose of the article is a critical review of the main concepts that characterize the cyclical development of socio-economic systems at the macro level and the emphasis of the methodological vision on changing the trajectories of their development under the influence of unpredictable factors of a global scale (natural disasters, droughts, epidemics and, most importantly, wars), in the first place, on the example of modern Ukraine.

In the work, from the standpoint of an interdisciplinary approach, the main types of cyclicity, which characterize various types of socio-economic dynamics, are critically examined and analyzed. The main attention is paid to the problem of violation of "natural cyclicity" as a result of the action of factors of an extraordinary nature.

¹ College of choreographic art "Kyiv Municipal Academy of Dance named after Serzh Lyfar". Kyiv, Ukraine.

² Scientific and research center of humanitarian problems of the Armed Forces of Ukraine. Ukraine.

³ College of choreographic art "Kyiv Municipal Academy of Dance named after Serzh Lyfar". Kyiv, Ukraine.

The article concludes that systematic science-based measures of appropriate orientation and content can, with the application of multi-faceted methodology and practice, contribute to the restoration of the national economy in war and post-war times, and in a worldview, methodological and practical sense, return to the processes of "natural cyclicity" of development various spheres of social and economic life in Ukraine. In these conditions, an adequate assessment of the essence of the stages or phases of development according to the key indicators of the national socio-economic system at which it is in this period of time will contribute to the development of effective management decisions, the creation of more effective predictive models for predicting the development of these systems in the future, and implementing them as needed countercyclical regulation.

Keywords: socio-economic cycles, interdisciplinarity, disruption of cyclicity, wars.

Peer-reviewed, approved and placed: 20.06.2023.

Постановка проблеми. Циклічність є універсальною та загальною формою руху усіх економічних і соціальних процесів незалежно від того, на яких рівнях економіки та соціуму вони відбуваються. Циклічність – це також прояв одного з механізмів ринкової саморегуляції. За минулі роки виникли безліч теорій, що пояснюють дане явище, були виявлені певні закономірності коливань економічної та соціальної кон'юнктури, але, ця тема і дотепер залишається дискусійною.

Натомість, міждисциплінарний характер сучасного пізнання в значній мірі обумовлений тим, що наука із «дисциплінарної» сфери діяльності перетворюється у «проблемно орієнтовану». Тому перспективними стають дослідження, які об'єднують зусилля спеціалістів із різних областей знання й таким чином здобувають оригінальні рішення. Міждисциплінарність часто використовується як синтез теоретичного знання та технологій, знання і навичок, причому ті та інші побудовані на основі певних когнітивних стратегій, тобто епістемологічний контекст міждисциплінарних досліджень є невід'ємним їх компонентом, – пише відомий дослідник науки В. Онопрієнко [8].

Достатня складність, багатоаспектність даного дослідження, неможливість вирішення поставлених питань у межах якоїсь однієї наукової дисципліни потребували застосування низки теоретичних, методологічних і суто практичних підходів у загальних рамках цієї відносно новітньої дослідницької парадигми – міждисциплінарності із використанням елементів як безпосередньо дисциплінарного підходу, насамперед крізь призму бачення дослідженої проблематики із позицій філософії історії, історичної макросоціології, філософії економіки, економічної історії, економічної теорії, статистики тощо.

Зауважимо, що ще з давніх часів була запропонована ідея кругообігу світового процесу (наприклад, у Ведах в індійській філософії, у стоїків в античності тощо). Згідно з цією концепцією, історія йде по висхідній траєкторії, потім переходить на занепад, потім знов йде на підйом тощо. Ця ідея в значній мірі була наслідком усвідомлення циклічності існування космосу і навколишнього світу. Циклічність в цілому тлумачиться як послідовність подій, що повторюються через певні проміжки часу. Проблема потенційної можливості циклічності розвитку різних історичних процесів і становлення цивілізації загалом, непокоїла багатьох видатних мислителів різних часів. Зокрема, відомо, що циклічність спостерігається у круговоротній

соціально-політичний динаміці, яку помітили ще у II-му столітті до нової ери два історики Стародавніх Греції та Китаю Полібій і Сима Цянь. Назвемо й такі прізвиська, як Платон, Сенека, Геродот, Н. Мак'явеллі, Т. Кампанелла, Дж. Віко, О. Шпенглер, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, А. Тойнбі, П. Сорокін, Л. Гумільов, О. Тофлер та багато інших філософів, істориків, економістів. Слід зазначити, що ще у другій половині XIX століття із застосуванням статистичних підходів, дослідження життєвих циклів цивілізацій здійснював відомий бельгійський статистик, соціолог, математик та астроном А. Кетле.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому ж, теоретико-методологічні основи наукового розуміння соціально-економічних циклів було сформовано у працях Ф. Кене, Т. Мальгуса, Д. Рікардо, К. Жюльєра, К. Маркса, М. Туган-Барановським та іншими дослідниками. У XX-XXI ст. різним аспектам соціально-економічної циклічності були присвячені розвідки таких вчених як С. Кузнець, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, У. Ростоу, М. Фрідмен, Ф. Хайек, А. Шлезінгер та багатьох інших відомих спеціалістів. У нашій країні проблематика соціально-економічної циклічності знайшла своє відображення в працях таких авторів, як Е. Афонін, О. Бандурка, З. Галушка, А. Гальчинський, А. Мартинов, К. Олефір, В. Подлесна, М. Пугачова, Г. Ревякін, Т. Ящук [1-4, 7, 10-12, 18 та ін.]. Разом з тим, в Україні бракує наукових праць з комплексним, системним баченням соціально-економічних циклів, що зазнали впливу чинників катастрофічного гатунку (епідемії, посухи, стихійні лиха, та, особливо – війни). Окремі аспекти цієї тематики розглянуто в наступних роботах авторів даної статті [5-6].

Метою дослідження є критичний огляд основних концепцій, що характеризують циклічний розвиток соціально-економічних систем на макрорівні та акцентуація методологічного бачення на зміні траєкторій їх розвитку під впливом непередбачуваних факторів глобального масштабу (природні катаклізми, посухи, епідемії та головне, – війни), в першу чергу, на прикладі сучасної України.

Основні результати дослідження. Основна ідея циклічних моделей полягає в тому, що історія, в тому числі й економічна, періодично вичерпує свій потенціал і тимчасово повертається до початка свого процесу. У найдавніших уявленнях про хід історичного процесу можна відшукати астрономічні цикли, з якими пов'язана періодичність та сезонність господарської діяльності; це також біологічні цикли (народження, дитинство, юність, зрілість, старість). Циклічність люди спостерігали й у суспільному житті (зміна правителів, династій, урядів, економічні і соціальні цикли, військові конфлікти та ін.). Циклічність має місце і в повсякденному житті особистості [18].

Пошуки «детермінанти» різних вимірів історії призводили до абсолютизації розвитку техніки, економіки, свідомості, культурних цінностей, ролі і значення біологічних факторів, географічних і природних чинників, чисельності населення, «життєвої сили», «воли до влади» та ін. Ідея циклів історичного руху суспільства у їх сучасній інтерпретації містила, зокрема, 144-, 100-, 36-, 12-, 4-річні цикли. Ці тренди, на наш погляд, накладались та системно взаємодіяли із циклічними тенденціями розвитку економіки (55–48 та 13–7 років), політичної сфери, розвитком культури та ін.

Варто зауважити, що виокремлюють декілька типів циклічності: маятниковоподібний рух, кругова, спіральна та хвильова. Тип залежить від розмірів та масштабів суспільної системи: в малих домінують маятникові цикли, в середніх – кругові та спіральні, у великих – кругові та довгохвильові. При цьому, якщо враховувати, що будь-яка велика суспільна система має свої підсистеми різного рівня, які рухаються за своїми власними закономірностями і траєкторіями, взаємодіють одна з одною, то кінцевий, підсумковий, інтегральний результат «суспільної макросистеми» часто досить важко передбачити і спрогнозувати. Фахівці із системного аналізу вказують і на таку закономірність соціальних систем як відповідність циклів ряду чисел Фібоначчі (3, 5, 8, 13, 21...), відповідність фаз зростання й перебудови як 67% і 33% тощо. Таке бачення, зокрема, призвело до інкорпорування кількісних методів у історію, інституалізації кліометрії, та у більш широкому контексті – до формування економічної історії, яка, серед іншого, займається дослідженням різних типів соціально-економічних циклів.

Серед таких циклів на початку ХХІ століття найбільш відомими науці є «цивілізаційні» цикли Тофлера тривалістю 1000-000 років, цикли Форестера, пов'язані із принциповими змінами у використанні енергії та матеріалів (тривалість до 200 років), цикли («довгі хвилі») Кондратьєва, які характеризують технічний прогрес та структурні зміни в економіці (40-60 років), будівельні цикли Кузнеця (19-25 років), інвестиційні (бізнесові) цикли Жюгляра (7-12 років), цикли Китчина, які висвітлюють оновлення окремих складових капіталу (2-4 роки) тощо. Циклічність проявляється і протягом року (так звана сезонність), і вона пов'язана із біологічними особливостями сільськогосподарського виробництва, продажами тих чи інших товарів у різні пори року, специфікою будівельного процесу тощо. Крім того, циклічність може мати «мікропрояви», наприклад, щоденні коливання вартості акцій на біржових торгах, які так само мають певну закономірність і, зокрема, описуються моделями із застосуванням вже згаданих чисел Фібоначчі (цикли Еліота).

Так, наприклад, у своїй відомій праці «Цикли ділової активності» [20] Й. Шумпетер стверджував, що існують три різних типи змінних: (1) теоретичні, тобто ті, що пов'язані із законом, і, отже є інваріантними у своїй поведінці; (2) випадкові та (3) історичні, визначені як «гібридні змінні», оскільки вони демонструють теоретичний закон у процесі змін. На думку Шумпетера, до загальної теорії циклу необхідно застосовувати історичний підхід, оскільки цикл – завжди «історично індивідуальний». Тренд існує, але в нашому теоретичному уявленні: він «гравітаційна вісь згладженої кривої» в нашому власному представленні. Рівновага існує, але вона замкнена у сфері другорядних і штучних репрезентацій. Цикл є єдиною незмінною і значущою реальністю, він друга назва прогресу. Із циклом ми повертаємося до концепції еволюції або історії, – аналізують погляди Й. Шумпетера Кр. Фримен і Фр. Лука [16, с. 86, 91].

Шумпетер уявляв собі тренд як результат циклів і визначав його як лінію, що проходить через певні околиці рівноваги, й до того ж лінію, яка має властивість бути економічно значущою лише у певних дискретних точках. Як

стверджують ці дослідники, немає сенсу пояснювати цикли як флуктуації довкола тренду, якщо базовий історичний процес, який формує тренд, і сам цикл не підлягає поясненню. Це було *vexatio question* (проблема пошуків – лат.) усього наукового життя й роботи Кондратьєва. Головними особливостями еволюційної теорії, застосованої до соціально-історичних процесів, є виникнення, комплексність та відкритість систем. У цьому розумінні базові гіпотези можна сформулювати у такій формі. (1) Соціальні підсистеми (наука, технологія, економіка, політика, культура) генерують велику кількість нерегулярних флуктуацій, а саме циклічних і хвилеподібних рухів із різною та приблизною періодичністю, спричинених або циклами конкретної підсистеми (політичними діловими циклами, технологічними траєкторіями, культурними змінами, життєвими циклами продуктів чи галузей тощо), або лагами та зворотними зв'язками у відносинах між підсистемами. (2) Ці струмені поєднуються у пучки флуктуацій завдяки специфічним процесам координації, які виникають після структурних криз. Таким чином, згадані процеси координації мають вирішальне значення для причинного визначення ділових циклів та довгих хвильових рухів в умовах реального історичного розвитку, доводять Кр. Фримен і Фр. Лука [16, с. 93, 159-160].

На наш погляд, в даний час найбільш прийнятним показником, що з економічної точки зору узагальнено, агреговано характеризує розвиток значної за обсягом і впливом соціально-економічної системи на макрорівні («суспільної макросистеми») та відтак у своїй динаміці відображає її циклічність є показник валового внутрішнього продукту (ВВП). Цим показником досить адекватно можна оцінювати стан і динаміку розвитку не лише окремих країн, а й груп, об'єднань країн із сталими соціально-економічними зв'язками (наприклад, Європейський Союз). Для оцінки такого розвитку на більш деталізованому рівні в межах певних держав варто застосовувати валовий регіональний продукт (ВРП), Показником ВРП можна умовно виміряти, зокрема, розвиток окремих областей (Україна), воєводств (Польща), федеральних земель (Німеччина), штатів (США) тощо.

Загалом, фактично йдеться про існування фундаментальних характеристик еволюції людських суспільств, які зберігаються тисячоліттями, хоча їхні прояви можуть істотно змінюватися. Ці цикли, відповідно до нашого бачення цієї проблематики, накладаються один на другий і, таким чином, формується сукупний тренд, магістраль того чи іншого економічного і соціального процесу на макрорівні. Така циклічність іноді «збивається» із свого звичайного темпоритму під впливом надзвичайних обставин глобального характеру, таких як епідемії, посухи, стихійні лиха, катастрофи, та, особливо, війни. Дослідники збройних конфліктів стверджують, що війни були притаманні всім людським цивілізаціям, які існували на Землі. За їхніми оцінками, за останні п'ять тисячоліть людство знало лише 300 років без війн. У світі й сьогодні тривають збройні конфлікти, зокрема на Близькому Сході та в Африці, але війна Росії проти України не має достеменних аналогів ні в сучасній, ні у стародавній історії.

Разом з тим, серед багатьох інших поглядів існує і така альтернативна точка зору – «теорія тривалого циклу» за Дж. Модельскі, яка стверджує, що

війна та інші дестабілізуючі події є природним продуктом тривалого циклу та глобального системного циклу. Вони є частиною живих процесів глобального державного устрою та соціального порядку. Війни – це «системні рішення», які «регулярно переривають рух системи» [19].

Тут принагідно наведемо думку (1922 рік) учасника двох Світових воєн, офіцера та відомого письменника Ернста Юнгера, яка, на наш погляд, не втратила своєї актуальності. «Так триває саме життя, це велике напруження, ця воля боротьби до влади, триває у формі доби, у нашій власній подобі, у найбільш впертих та войовничих образах, які можна лише уявити... відчуваєш прояв якоїсь стихійної сили, яка існувала завжди та завжди існуватиме навіть тоді, коли вже не буде людей та війн» [17, с. 133]. Юнгер тут спирається на концепції «життєвої сили» та «волі до влади».

На наш погляд, такі непередбачувані зміни глобальної циклічності значною мірою відбуваються також завдяки дії «чорних лебедів», тобто важкопрогнозованих та рідкісних подій, котрі мають значні наслідки (у термінах відомого американського статистика, трейдера, системного аналітика та філософа Насіма Талеба, який ввів до наукового обігу цю та інші дефініції) [13, 14]. Слід зауважити, що після деякої рецесії, пов'язаної із дворічними «ковідними» обмеженнями економіка та соціум України мали б за сприятливих умов перейти до поступового відновлення, піднесення та зростання. Разом з тим, таке зростання було б на тлі війни Росії проти України «невисокої інтенсивності», яка тривала з весни 2014 року. Окупація Криму та Східного Донбасу спричинила вже тоді, лише в економічному сенсі, серйозної шкоди для національного господарства країни. Однак, саме широкомасштабне вторгнення РФ в Україну, яке почалось 24 лютого 2022 року і війна, що триває дотепер, призвели до багатотисячних жертв, руйнації інфраструктури, мільйонів біженців, економічного спаду тощо.

Зазначимо, що Н. Таліб у своїй книзі «Чорний лебідь» посилається на дослідження відомого сучасного історика Ніла Фергюсона та наводить декілька прикладів війн сучасності, які не мали економічних передумов але мали водночас довготривалий характер і значні наслідки. Фергюсон, зокрема, показав, що попри всі стандартні ознаки назрівання Першої світової війни, усі ці «зростання напруження» й «загострення кризи», сам конфлікт став цілковитою несподіванкою. Невідворотність подій побачили тільки історики, та й то «заднім числом». Фергюсон навів дотепний емпіричний аргумент: він подивився на ціни державних облігацій Британської імперії, які зазвичай залежать від оцінки інвесторами фінансових потреб уряду й падають, коли починає пахнути конфліктом, адже війна породжує великий дефіцит. Проте, в цінах на облігації жодного натяку на війну не простежувалося. Крім усього іншого, це дослідження доводить, що аналіз цін дуже корисний для розуміння історичних подій [13, с. 33].

Повертаючись до України, зауважимо, що за попередніми оцінками Світового банку, ВВП України у 2022 році порівняно із 2021 роком скоротився на 30,4%. За даними Держстату України падіння ВВП було 29,2%; на даний час існують й інші статистичні оцінки цього спаду. Графічно динаміку ВВП нашої країни за останні роки можна проілюструвати та візуалізувати наступним

чином (рис. 1, 2.). Більш предметна оцінка циклічної компоненти цих трендів потребує окремого розгляду та відповідного ґрунтовного статистичного аналізу. При цьому під впливом різних чинників фактичні рівні динамічного ряду відхиляються від теоретично визначеної основної тенденції розвитку. Ці відхилення можуть мати систематичний (або закономірний) характер, тобто повторюватися через певні інтервали часу, чи випадковий характер. Зауважимо, що для конкретного ряду характерним може бути поєднання систематичних і випадкових коливань.

Рис. 1. Динаміка ВВП України по роках, млн. дол. США, поточні ціни, дані Світового банку, МВФ, Держстату та Мінфіну України

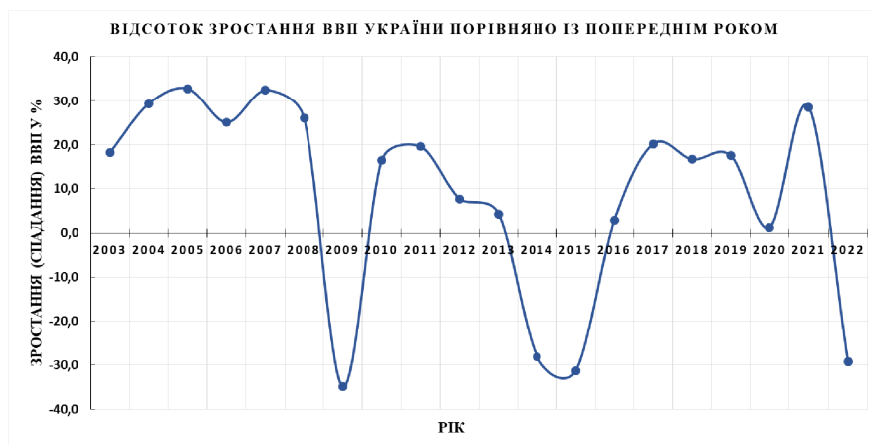

Рис. 2. Відсоток зростання ВВП України (млн. дол. США, поточні ціни) порівняно із минулим роком, дані Світового банку, МВФ, Держстату та Мінфіну України

І хоча це вторгнення певною мірою було очікуваним, проте його за своїми масштабами, впливом на світовий порядок та наслідками можна за класифікацією згаданого вище Н. Талеба віднести до негативного «чорного лебедя». Постає закономірне питання: яким же чином в економічному сенсі можна хоч деякою мірою невілювати цей руйнівний вплив? Як слушно зазначають І. Педоричева та Д. Череватський [9], ще 2020 року Світовий банк видав свій документ під назвою «Резилієнтна промисловість: конкурентоспроможність перед обличчям катастроф» (Resilient Industries: Competitiveness in the Face of Disasters). Відтак, стресостійкість стає світовим трендом. У своїй публікації ці дослідники значною мірою також спираються на Талебові ідеї стосовно стресостійкості та антикрихкості. Автори статті, серед іншого, пишуть, що нам потрібно будувати бізнес і галузі, які продовжують функціонувати, всупереч неочікуваним викликам. Бо ніхто з нас не живе в економіці, яка була запланована на надзвичайні ситуації. Наприклад, якщо говорити про енергетику, то це доцільно зробити через поширення установок розподіленої генерації малої та середньої потужності, застосування мобільних резервних підстанцій і великої кількості енергетичних сховищ.

Висновки. Ці та інші системні науково-обґрунтовані заходи відповідної спрямованості і змісту можуть, із застосуванням різноаспектної методології і практики, на наш погляд, сприяти відновленню національної економіки у воєнні та повоєнні часи, а у світоглядно-методологічному та практичному сенсі повернутись до процесів «природної циклічності» розвитку різних сфер соціально-економічного буття в Україні. В цих умовах адекватне оцінювання сутності стадій чи фаз розвитку за ключовими показниками національної соціально-економічної системи, на яких вона перебуває в даний проміжок часу, сприятиме розробці ефективних управлінських рішень, створенню більш дієвих прогностичних моделей щодо передбачення розвитку цих систем на перспективу, запровадженню за потреби антициклічного регулювання.

Водночас, міждисциплінарність на даному етапі соціально-економічного і цивілізаційного розвитку поступово посідає все більших ролі і значення в дослідженнях економічних та природничих наук, осмисленні сутності процесів, що мають різні виміри, походження та вплив на суспільство загалом.

1. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. (2008) Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. Х.: Вид-во «Титул». 504 с.

2. Галушка З.І. (2016). Економічні та соціальні цикли: особливості динаміки та взаємозв'язку // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. С. 4-7.

3. Гальчинський А.С. (2009). Криза і цикли світового розвитку. К.: АДЕФ-Україна. 392 с.

4. Мартинов А. Ю. (2004) Історична соціологія (циклічна парадигма). Монографія / Національний університет внутрішніх справ, Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. К.: УІАД «Рада». 288 с.

5. Михайлов В. С. (2023) Деякі особливості інтерпретації соціально-економічних циклів в сучасних умовах // Проблеми економічного і духовного життя України в умовах російської агресії та означення головних шляхів їх вирішення: матеріали ХХ науково-практичної конференції. К.: ВНЗ «Національна академія управління». С. 42-47.

6. Михайлов В. С., Єфімова В. В. (2021) Насім Талеб: Статистичні концепції та їхнє філософське осмислення. // Університетські наукові записки. 2 (80). Хмельницький. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. С. 239-249.

7. Олефір К.А. (2013) Економічні цикли і кризи: історія і сучасність // Актуальні проблеми економіки. С. 23-35.
8. Оноприенко В.И. От междисциплинарности к трансдисциплинарности: новые тренды философии науки // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2016. № 2 (24). С. 22-25.
9. Педоричева І., Череватський Д. (2023) У пошуках стресостійкості. Як Індустрія 5.0 змінює погляд на економіку // «Дзеркало тижня», 5 лютого 2023 р.
10. Подлесная В.Г. (2017) Логико-исторические основания формирования социально-экономических циклов: монография / Подлесная Василиса Георгиевна; Гос. учреждение «Ин-т экономики и прогнозирования Нац. акад. наук Украины». Киев: ГУ «Ин-т экономики и прогнозирования НАН Украины». 443 с.
11. Пугачова М. В. (2007) Методологічні засади статистичного моніторингу ділової активності підприємств: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство». 535 с.
12. Ревякін Г. В. (2020) Закономірності циклічного розвитку глобальної економічної системи: монографія / Г. В. Ревякін. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 140 с.
13. Талеб Н. (2017) Чорний лебідь. Про (не) ймовірне у реальному житті. переклад з англійської М. Климчука. 2-ге вид. Київ: Наш формат. 392 с.
14. Талеб. Н. (2019) Антикрихтість. Про (не) вразливе у реальному житті. Пер. з англ. М. Климчука. 2-ге вид. К.: «Наш формат». 400 с.
15. Туган-Барановский М. И. (2004). Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / М.И.Туган-Барановский. Киев: Наук. думка. 368 с.
16. Фримен К. (2008). Як час спливає: Від епохи промислових революцій до інформаційної революції / Крис Фримен, Франсиско Лука; пер. з англ. Р. Ткачука. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 510 с.
17. Юнгер Е. (2022) Війна як внутрішнє переживання. К.: «Стилет стилос». 136 с.
18. Ящук Т. І. (2004). Філософія історії. К.: «Либідь». 536 с.
19. G. Modelski. (1987). Long Cycles in World Politics. Seattle: University of Washington Press, pp. 100, 135 and 227.
20. Schumpeter, J. (1939). Business Cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the Capitalist process. New York: McGraw-Hill Book Company. 461 p.

1. Afonin E.A., Bandurka O.M., Martynov A.Iu. (2008) Sotsialni tsykly: istoriko-sotsiologichniy pidkhid / Ukrainske tovarystvo spryiannia sotsialnym innovatsiam, Ukrainska tekhnologichna akademiia. Kh.: Vyd-vo «Tytul». 504 s.
2. Halushka Z.I. (2016). Ekonomichni ta sotsialni tsykly: osoblyvosti dynamiky ta vzaiemozv'язku // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. S. 4-7.
3. Halchynskyi A.S. (2009). Kryza i tsykly svitovoho rozvytku. K.: ADEF-Ukraina. 392 s.
4. Martynov A. Yu. (2004) Istorychna sotsiologiia (tsyklichna paradyhma). Monohrafiia / Natsionalnyi uniaersytet vnutrishnikh sprav, Ukrainske tovarystvo spryiannia sotsialnym innovatsiam. K.: UIAD «Rada». 288 s.
5. Mykhailov V. S. (2023) Deiaki osoblyvosti interpretatsii sotsialno-ekonomichnykh tsyklyv v suchasnykh umovakh // Problemy ekonomichnoho i dukhovnoho zhyttia Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii ta oznachennia holovnykh shliakhiv yikh vyrishennia: materialy XX naukovo-praktychnoi konferentsii. K.: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia». S. 42-47.
6. Mykhailov V. S., Yefimova V. V. (2021) Nasim Taleb: Statystychni kontseptsii ta yikhnie filosofske osmyslennia // Universytetski naukovy zapysky. 2 (80). Khmelnytskyi. Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, s. 239-249.
7. Olefir K.A. (2013) Ekonomichni tsykly i kryzy: istoriia i suchasnist // Aktualni problemy ekonomiky. S. 23-35.
8. Onopryenko V.Y. Ot mezhdytsyplynarnosti k transdytsyplynarnosti: novye trendy fylosofyy nauky // Visnyk NAU. Seriya: Filosofiia. Kulturologiia. 2016. № 2 (24). S. 22-25.
9. Pedorycheva I., Cherevatskyi D. (2023) U poshukakh stresostiikosti. Yak Industriia 5.0 zminiuie pohliad na ekonomiku // «Dzerkalo tyzhnia», 5 liutoho 2023 r.
10. Podlesnaia V.H. (2017) Lohyko-ystorycheskye osnovaniia formirovaniia sotsialno-ekonomicheskikh tsyklov: monohrafiia / Podlesnaia Vasylysa Heorhyevna; Hos. uchrezhdeniye «Yn-t ekonomiky y prohnozyrovaniia Nats. akad. nauk Ukrainy». Kyev: HU «Yn-t ekonomiky y prohnozyrovaniia NAN Ukrainy». 443 s.

11. Puhachova M. V. (2007) Metodolohichni zasady statystychnoho monitorynhu dilovoi aktyvnosti pidpriemstv: monohrafiia. Kyiv: DP "Inform.-analit. ahentstvo". 535 s.
12. Reviakin H. V. (2020) Zakonomirnosti tsyklichnoho rozvytku hlobalnoi ekonomichnoi systemy: monohrafiia / H. V. Reviakin. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. 140 s.
13. Taleb N. (2017) Chornyi lebid. Pro (ne) ymovirne u realnomu zhytti. pereklad z anhliiskoi M. Klymchuka. 2-he vyd. Kyiv: Nash format. 392 s.
14. Taleb. N. (2019) Antykrykhtist. Pro (ne) vrazlyve u realnomu zhytti. Per. z anhli. M. Klymchuka. 2-he vyd. K.: «Nash format». 400 s.
15. Tuhan-Baranovskyi M. Y. (2004). Промышленные кризисы. Oчерк yz sotsyalnoi ystoryy Anhlyy / M.Y.Tuhan-Baranovskyi. Kyev: Nauk. dumka. 368 s.
16. Frymen K. (2008). Yak chas splyvaie: Vid epokhy promyslovykh revoliutsii do informatsiinoi revoliutsii / Krys Frymen, Fransysko Luka; per. z anhli. R. Tkachuka. K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 510 s.
17. Iunher E. (2022) Viina yak vnutrishnie Perezhyvannia. K.: «Stylet stylos». 136 s.
18. Iashchuk T. I. (2004). Filosofiia istorii. K.: «Lybid». 536 s.
19. G. Modelski. (1987). Long Cycles in World Politics. Seattle: University of Washington Press, pp. 100, 135 and 227.
20. Schumpeter, J. (1939). Business Cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the Capitalist process. New York: McGraw-Hill Book Company. 461 p.